

протоієрей Олександр Федчук

СВЯЩЕННИК ОЛЕКСІЙ ПЕЛИПЕНКО ЯК «АПОСТОЛ» НЕОУНІЇ НА ВОЛИНІ

DOI: 10.58407/litopis.230407

© О. Федчук, 2023. СС BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8494-9066>

Мета роботи полягає в аналізі біографії священника Олексія Пелипенка, який був одним із організаторів неоунійного руху на Волині в міжвоєнний період. Дослідження покликане з'ясувати, яку роль ця особа зіграла в розвитку неоунії, а також виявити причини її виїзду з Волині. **Методологія** дослідження спирається на принципи історизму, об'єктивності та критичного аналізу джерельного матеріалу. Дослідити архівні джерела дало можливість застосування загальнонаукових (аналізу і синтезу, порівняння, узагальнення) та спеціально-історичних (проблемно-хронологічного, історичної реконструкції, історико-генетичного, біографічного) методів. **Наукова новизна** роботи полягає в тому, що вперше було впорядковано біографію О. Пелипенка. При цьому з'ясовано обставини його життя до призначення наприкінці 1922 р. на одну з волинських парафій й уточнено біографічні дані після виїзду з Волині. **Висновки.** Хоча О. Пелипенко походив із селянської сім'ї Подільської губернії, його навчання в ряді освітніх закладів переконує в ерудованості цієї особи. Різноманітність навчальних закладів, вибір церковної кар'єри людиною селянського походження, згода на служіння в непростих умовах уніатського середовища і на фронті, навчання на економічному факультеті вже після духовної висвяти – усе це свідчить про тривалі пошуки О. Пелипенком свого місця в житті. Не припинилися ці пошуки й пізніше, коли священник заявив про прийняття унії, адже через тридцять років він знову повернувся до православ'я. Аналіз вчинків О. Пелипенка змушує констатувати, що ними керувала не духовна складова, а матеріальні розрахунки, які й спонукали священника підпорядкуватися католицькому єпископу та зайнятися пропагуванням неоунії. Якраз через це унійна місія О. Пелипенка й виявилася неуспішною, адже у волинського населення не викликала довіри поведінка особи, яка ославилася себе аморальною поведінкою.

Ключові слова: Олексій Пелипенко, Волинь, неоунія, православ'я.

Постановка проблеми. Неоунія (унія східного, східнослов'янського чи візантійського обряду) почала розвиватися в Польщі з дозволу папи Пія XI у 1924 р. Як сподівалися у Ватикані, вона мала стати інструментом приєднання до костелу православного населення колишньої Російської імперії. Від розповсюдження неоунії було усунуто українське греко-католицьке духовенство Галичини, оскільки католицький єпископат, повністю поділяючи польські національні ідеї, звинувачував греко-католиків у просуванні українського націоналізму, а тому побоювався, що нові уніати, контрольовані галицьким духовенством, не стануть польськими патріотами. Відтак керівництво неоунійними осередками повністю зосередилося в руках католицьких єпископів-ординаріїв тих єпархій, в яких з'являлися неоунійні осередки. У перший період розвитку неоунії в Польщі, через вищезазначену причину та відсутність відповідно підготованих осіб у латинському клірі, вони могли покластися тільки на «перельотів», як називали православних священників, котрі прийняли унію. Першим із таких конвертитів на Волині у квітні 1925 р. став священник Євсевій Сльозко із с. Озеро Луцького повіту, а наприкінці того ж року до нього приєднався священник с. Цегів Горохівського повіту Олексій Пелипенко. Якщо перший із них у вересні 1926 р. повернувся до православ'я, то другий, називаючи себе благочинним Волині, продовжив агітацію за неоунію в різних куточках Волині. Як чи не найпоплідніший розповсюдженець неоунії на Волині та одна з найбільш суперечливих постатей у релігійному житті цього краю в міжвоєнний період, священник О. Пелипенко заслуговує на окрему дослідницьку увагу, тим більше, що як доунійний, так і післяунійний періоди його життя залишалися зовсім недослідженими.

Аналіз останніх вітчизняних і зарубіжних публікацій. У вітчизняній історіографії проблеми неоунії загалом досліджені доволі слабко. До останнього часу найкращими в українському науковому середовищі на цю тему були статті В.-Й. Коваліва¹, Ю. Крамара²,

¹ Ковалів В.-Й. Ликвідація неоунії в Луцькій дієцезії. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Історичні науки. 2007. Вип. 8. С. 271–288.

М. Кучерепи³, Р. Скакуна⁴ та Н. Стоколос⁵. Дещо більше уваги проблемі неонуїї в Польщі приділяли польські дослідники, але тільки Ф. Жеменюк підготувала монографічне дослідження⁶. Варті уваги також статті З. Вашкевич⁷, М. Войцюка⁸, Я. Оджемковського⁹, М. Папержинської-Турек¹⁰, С. Степеня¹¹, Я. Щепаняка¹². Проте ніхто з названих авторів не ставив за мету дослідження біографії О. Пелипенка, згадуючи про його діяльність у своїх працях тільки за необхідності.

Мета цієї статті – розкрити обставини життя і церковного служіння священника Олексія Пелипенка, який був провідним діячем неонуїї на Волині у др. пол. 1920-х рр.; на прикладі цієї особи зауважити концептуальні недоліки проведення неонуїїної місії та показати причини її малоуспішності.

Виклад основного матеріалу. Відомим для широкого загалу ім'я священника с. Цегів Луцького повіту О. Пелипенка стало тільки після його переходу в неонуїю наприкінці 1926 р. До цього про нього мало де чули на Волині, крім парафій, на яких О. Пелипенко встиг послужити. Зате у Волинській духовній консисторії у Кременці цю особу знали краще, як багатьох священників зі значним пастирським стажем, а все тому, що О. Пелипенко за декілька років встиг скоїти цілий ряд проступків, на які змушені були реагувати в консисторії. Матеріали відкладених у Державному архіві Тернопільської області консисторських справ, заведених із приводу поведінки священника О. Пелипенка, якраз і дають змогу відтворити його біографію «доунійного» періоду.

Отже, Олексій Іванович Пелипенко народився 12 лютого 1893 р. у с. Ковалівка Брацлавського повіту Подільської губернії в селянській сім'ї. Ураховуючи те, що вже в жовтні 1913 р. 20-річний О. Пелипенко зайняв місце псаломщика у Волинській єпархії, видається доволі дивною наявність у його послужному списку згадки про навчання в цілому ряді абсолютної різнопланових освітніх закладів, розташованих у різних куточках тодішньої імперії. Зокрема, О. Пелипенко заявляв, що в 1912 р. закінчив Шамівську церковно-вчительську школу в Херсонській єпархії та Томський вчительський інститут, одразу після чого вступив до інженерної академії (політехнічного інституту) у німецькому Мекленбург-Штреліці, де рік провчився на інженера шляхів сполучення¹³. Факт навчання в останньому закладі прямо перед прийомом на службу у Волинську єпархію підтверджується документом.

23 жовтня 1913 р. молодий чоловік розпочав своє церковне служіння, отримавши від Кременецького вікарного єпископа Діонісія (Валединського) призначення псаломщиком у с. Бірки Кременецького повіту. Повідомлення про призначення туди «селянина Олексія Пелипенка» було розміщене у «Волинських єпархіальних відомостях»¹⁴. Майже через рік, 1 жовтня 1914 р., його було переведено в с. Вілія цього ж повіту.

Якраз у цей час, за дорученням вищої влади, Волинський архієпископ Євлогій (Георгієвський) зайнявся православною місією на уніатських парафіях Галичини, над якою російські війська зуміли отримати тимчасовий контроль внаслідок успішного розвитку бойових дій на першому етапі нещодавно розпочатої Першої світової війни. Хоча участь у цій місії брали представники різних єпархій, її ядром було духовенство Волинської єпархії, яке дало згоду на отримання парафії на Галичині. Якщо більшість священно-церков-

² Крамар Ю. Проблема неонуїї на Волині у міжвоєнний період. *Науковий вісник ВДУ. Історичні науки*. 1998. Вип. 1. С. 68–73; Його ж. Неонуїїний рух на Західній Волині у міжвоєнну добу (1921–1939). *Студії і матеріали з історії Волині*. 2013. Кременець, 2015. С. 206–215.

³ Кучерепи М. Неонуїя на Волині. «Да всі єдино будуть». *Міжнародна наукова конференція, присвячена історії Греко-Католицької Церкви на Волині (6–9 травня 2010 р.)*. Луцьк–Володимир-Волинський, 2010. С. 134–141.

⁴ Скакун Р. «Нова унія» у Другій Речі Посполитій (1924–1939). *Ковчег. Науковий збірник з церковної історії*. Львів, 2007. Т. 5. С. 204–247; Його ж. «Сторож братові своєму»: агенатура органів безпеки СРСР у середовищі греко-католицького духовенства в 1939–1941 рр. *Ковчег*. Львів, 2018. Число 8. С. 72–189.

⁵ Стоколос Н. Неонуїя як експеримент східної політики Ватикану в Польщі (1923–1939 рр.). *Український історичний журнал*. 1999. № 4. С. 74–89.

⁶ Rzemieniuk F. Kościół katolicki obrządku bizantyjsko-słowiańskiego (neounia). Lublin, 1999. 497 s.

⁷ Waszkiewicz Z. Neounia – nieudany eksperyment? *Czterechsetlecie zawarcia Unii Brzeskiej 1596–1996. Materiały sesji naukowej zorganizowanej w Toruniu w dniach 28–29 listopada 1996 r.* Toruń, 1998. S. 127–145.

⁸ Wojciuk M. Specyfika organizacji i zaręby charakteru Cerkwi katolickiej obrządku bizantyjsko-słowiańskiego o liturgicznej tradycji synodalnej na wschodnich ziemiach II Rzeczypospolitej w latach 1924–1939. *Koło historii*. Lublin, 2003. № 7. S. 121–168.

⁹ Odziemkowski J. Neounia w Polsce 1924–1939. *Chrześcijaństwo w świecie*. 1988. № 181. S. 56–73.

¹⁰ Papierzyńska-Turk M. Akcja neounijna i kontrowersje wokół rozumienia polskiej racji stanu. *Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918–1939*. Warszawa, 1989. S. 404–441.

¹¹ Stepień S. Nowa unia kościelna – obrządek bizantyjsko-słowiański. *Polska – Ukraina 1000 lat sąsiedztwa*. 1994. T. 2. S. 141–194.

¹² Szczepaniak J. Polskie władze państwowe wobec akcji neounijnej w latach 1918–1939. *Charakteria Titi Górski oblata. Studia i rozprawy ofiarowane profesorowi Tytusowi Górskiemu*. Kraków, 2003. S. 241–254.

¹³ За звинуваченням протоєрея Пелипенка Олексія в підробці послужного списку. *Державний архів Тернопільської області* (далі – ДАТО). Ф. 148. Оп. 3. Спр. 342. Арх. 35.

¹⁴ Перемены по службе. *Волинские епархиальные ведомости*. 1913. № 44. С. 794.

нослужителів не наважувалися покинути свої парафії та взяти відповідальність за розповсюдження православ'я на уніатських парафіях Галичини, то О. Пелипенко, навпаки, побачив тут можливість кар'єрного росту. Серед збережених у Державному архіві Житомирської області документів місії Волинської єпархії на Галичині вдалося віднайти датоване 12 листопада 1914 р. клопотання «колишнього студента політехнічного інституту» та псаломщика с. Вілія на ім'я архієпископа Євлогія: «Маючи щире бажання та поклик працювати на користь Церкви Христової в сані священника і послужити Всемогутньому Богу перед Його Святим Престолом, покійно прошу Ваше Високопреосвященство призначити мене на священницьке місце в Галичину, як країну, найбільш нужденну, і дозволити для рукопокладення до парафії вступити в шлюб»¹⁵.

Отримавши відповідний дозвіл, 18 січня 1915 р. псаломщик одружився з 20-річною дочкою священника с. Паньковець Кременецького повіту Софією Степанівною Бучинською. Вінчання відбулося у Свято-Параскевській церкві с. Паньковець¹⁶. Уже 29 січня вікарний Острозький єпископ Гавриїл (Воеводін) рукопоکлав О. Пелипенка в сан диякона, а 1 лютого – у священника. Як ще раніше визначив архієпископ Євлогій, о. Олексія було направлено на парафію в с. Грабковці Зборівського повіту.

На парафіяльній службі в Галичині молодий священник перебував недовго, бо в середині 1915 р. російська армія втратила свої позиції й залишила зону окупації. Більшість православних священників, які отримали призначення на Галичину, повернулися у свої єпархії. Однак О. Пелипенко вирішив за краще вступити на капеланську службу в діючу армію, виклопотавши від головного священника Південно-Західного фронту 26 вересня 1915 р. призначення в 6-й армійський маршовий батальйон. Через півтора місяці наказом протопресвітера військового і морського духовенства він був нагороджений першою священницькою відзнакою – набедреником. 12 лютого 1916 р. о. Олексій був переміщений на посаду священника 283-го піхотного Павлоградського полку та благочинного 71-ї піхотної дивізії. Ще за декілька днів його нагороджено скуфією¹⁷.

Як зазначалося в послужному списку, полк, у якому служив священник, проводив бойові дії на Волині. Зокрема, протягом 21–29 травня та 5–10 червня 1916 р. о. Олексію довелося взяти участь у штурмах укріплених районів ворога в районі сіл Чорниж, Грузятин, Копилля Луцького повіту. У бою 25 червня при переході через р. Стохід його було контужено; 26 липня – по лінії сіл Велицьк–Рудка о. Олексія отруєно задушливими газами. В обох випадках він відмовився від евакуації, маючи на це право¹⁸.

Якщо довіряти послужному списку, у листопаді 1916 р. о. Олексій отримав одразу дві нагороди – камилавку та орден святої Анни 3-го ступеня з мечами. Тоді ж, на власне прохання, він був переміщений на місце священника 408-го піхотного Кузнецького полку та благочинного 102-ї піхотної дивізії. 24 листопада в похідному порядку священник перейшов російсько-румунський кордон. У серпні 1917 р. Пелипенка нагородили орденом святої Анни 2-го ступеня, а в грудні того ж року – золотим наперсним хрестом. На поч. 1918 р. через розформування армії о. Олексій був відправлений у розпорядження свого духовного начальства¹⁹.

Утім, у Волинську єпархію священник Олексій Пелипенко повернувся тільки наприкінці 1922 р. Клопочучись про призначення на парафію, він пояснював, що до останнього часу перебував на службі в Подільській єпархії, на доказ чого у скорому часі зможе надати відповідні документи від Подільського єпархіального начальства. Дійсно, за якийсь час у консисторію було представлено підписане Ямпільсько-Могилівським вікарним єпископом Лоллієм (Юрьєвським) посвідчення про те, що з 5 лютого 1918 р. по 5 грудня 1919 р. о. Олексій, «як видно з клірової відомості», перебував настоятелем церкви с. Пузирки Бердичівського повіту Київської єпархії, а до 15 жовтня 1922 р. був настоятелем церкви с. Рахни-Лісові Ямпільського повіту та законовчителем місцевої змішаної гімназії. Цю парафію він «залишив через переслідування». Тут же йшлося, що 25 червня 1918 р. у священника з дружиною народився син Ігор, а також зауважувалося, що 1 жовтня 1921 р. Подільсько-Брацлавський архієпископ Пимен (Пегов) за богослужінням у Барському жіночому монастирі поклав на Пелипенка золотий хрест, яким той був нагороджений ще в армії²⁰.

¹⁵ Православна місія на Галичині. Державний архів Житомирської області. Ф. 1. Оп. 44. Спр. 458. Арк. 76.

¹⁶ Там само. Арк. 76.

¹⁷ ДАТО. Ф. 148. Оп. 3. Спр. 342. Арк. 36.

¹⁸ Там само. Арк. 37.

¹⁹ Там само. Арк. 36.

²⁰ Там само. Арк. 14.

Цікаво, що протягом 1916–1919 рр., будучи значну частину цього періоду священником у діючій армії, о. Олексій, знову ж таки – за кліровою відомістю, навчався на економічному факультеті Київського комерційного інституту²¹.

Згідно з резолюцією Волинсько-Кременецького архієпископа Діонісія, наприкінці грудня 1922 р. священника О. Пелипенка було призначено на Мерво-Кутринську парафію Дубенського повіту. Так було відновлено волинський період його церковного служіння.

У липні 1923 р. о. Олексій звернувся до владики Діонісія, який став уже Варшавським митрополитом, з проханням звести його в протоієрейський сан, оскільки право на це нібито отримав ще на поч. 1917 р. як винагороду за контузію та отруєння. На доказ цього священник представив виписку зі свого послужного списку. Митрополит доручив виконати це Люблінському вікарному єпископу Антонію (Марценку), якому о. Пелипенко детальніше пояснив, що до нагороди його представив головний священник армії Південно-Західного фронту Василь Грифцов згідно з відношенням на його ім'я командира полка. Нагорода нібито пройшла через Синод і була оголошена Височайшим наказом, який, через революцію, надійшов у полк тільки наприкінці 1917 р., коли священник лежав в одному з госпіталів м. Києва з черевним тифом²².

Виконуючи резолюцію митрополита, єпископ Антоній дійсно звів о. Олексія в сан протоієрея. Це викликало подив окружного благочинного священника Іоанна Нікольського, з яким нагородження не узгоджувалося. Він не міг зрозуміти, за що така відзнака дісталася особі, котра «півроку прослужила не бездоганно, а дуже погано» у Волинській єпархії. Дізнавшись, у чому справа, благочинний ще більше здивувався, заявивши митрополиту, що надані о. Пелипенком документи («копії з якихось копій») – підроблені. Виявилось, що після вибуття о. Олексія із Кузнецького полку саме о. Іоанн зайняв його місце полкового священника та дивізійного благочинного, залишаючись на цих посадах до ліквідації дивізії. Він стверджував, що добре знайомий з документами священників дивізійного благочиння і знає, що Мерво-Кутринський священник був нагороджений тільки скупією й представлений до нагородження камилавкою²³.

Утім, хоча серед духовенства знайшлися ще й інші свідки того, що під час служби в армії о. Пелипенко був нагороджений тільки камилавкою, у консисторії вирішили не давати хід цій справі, оскільки вона втратила значення, бо зведення в протоієрейський сан так чи інакше відбулося.

Незабаром у консисторії знову мусили звернути увагу на священника Мерво-Кутринської парафії, якого парафіяни звинуватили у вирубуванні церковного лісу й присвоєванні грошей за нього. Тоді ж на протоієрея О. Пелипенка посипалися й інші звинувачення: у небажанні розділити врожай з удовою попереднього настоятеля та в аморальній поведінці в нетверезому стані в громадському місці. У лютому 1924 р. поведінку протоієрея О. Пелипенка на братському зібранні обговорювало окружне духовенство. Тут, зокрема, було заслухано заяву групи парафіян с. Кутрова, які звинувачували свого настоятеля в пияцтві, розпусті та шахрайстві, а також діях, що перевищували його владу – відлучення від Церкви одного з парафіян прямо під час богослужіння²⁴. Цікаву характеристику дав о. Олексію священник, якому було доручено розслідувати взаємні скарги О. Пелипенка й благочинного: «З о. О. Пелипенком я зустрічався небагато разів, але вінніс про нього враження, що він не гідний бути священником через ті образи, які він причинив удові та сиротам покійного о. Петра Новоселецького. Що о. О. Пелипенко ганьбить Православ'я та духовенство поведінкою, не гідною не тільки священника, але навіть християнина, і тим дає привід штундистам поносити ще більше Православ'я, то про це кажуть всюди й усі»²⁵.

Проведене консисторією розслідування показало, що священник О. Пелипенко нетверезим звершував службу Страстей Господніх, на власний розсуд використовував церковні кошти, непристойно поводився в людних місцях²⁶. При цьому жодних заходів впливу, крім адміністративного переведення на Цегівську парафію Горохівського повіту, стосовно нього з боку консисторії не застосовувалося.

На новій парафії хмарою були в трьох селах, а тому, крім настоятеля, тут служив ще й вікарій (другий священник) Михайло Процюк, з яким в о. Олексія взаємини одразу не склалися. Вікарій звинувачував настоятеля в жадібності, забиранні його частини прибутків і недопущенні до священнодій та виконання треб. Не краще ставилися до о. Пелипенка й парафіяни, про що свідчить подане в консисторію прохання мешканців приписного

²¹ Справа за звинуваченням священника Мерво-Кутринської парафії Дубенського повіту Пелипенка в систематичному пияцтві та інших аморальних вчинках. ДАТО. Ф. 148. Оп. 3. Спр. 124. Арк. 29.

²² ДАТО. Ф. 148. Оп. 3. Спр. 342. Арк. 15–16.

²³ Там само. Арк. 20.

²⁴ Там само. Спр. 124. Арк. 11.

²⁵ Там само. Арк. 117–118.

²⁶ Там само. Арк. 124.

с. Довгів: «Настоятель нашої парафії протоіерей Олексій Пелипенко пасе своїх овець так, що вони всі скоро опиняться в горах і вертепах штундизму. Служиться в нашому храмі дуже рідко, зате дуже часто бачимо зібрання штундистів і чуємо їх моління та спів. Майже половина нашого села штундисти, і якщо побуде настоятелем у нашій парафії прот. О. Пелипенко ще з півроку, то церкву нашу доведеться чи закрити, чи перетворити в молитовний дім для штундистів ... Горілку пити ми вміємо і без нього, а доброго від нього ні для нас, ні для наших дітей нічого не бачимо»²⁷.

Наприкінці жовтня 1925 р. з прокуратури Горохівського повіту в консисторію надійшло шокуюче повідомлення про те, що священник О. Пелипенко обвинувачується у зґвалтуванні. За наведеними консисторією довідками виявилось, що це вже не перший такий прецедент, а до того ж – священник не проживав зі своєю дружиною, яка мешкала в м. Острозі. Слід зауважити, що 1 січня 1924 р. в подружжя з'явилася друга дитина – дочка Галина. Отже, консисторією було постановлено відсторонити о. Олексія від посади із заборноюю в служінні до закінчення справи про зґвалтування та його повернення до співжиття з дружиною²⁸.

На цьому й завершується «доунійна» біографія протоіерея Олексія Пелипенка, адже наприкінці грудня 1925 р. він підпорядкувався Луцькому єпископу. Розпорядженням Варшавського митрополита Діонісія 3 січня 1926 р. О. Пелипенко був позбавлений священно-го сану й виключений із духовного відомства, а 23 січня його анафемовано²⁹.

З огляду на це, рішення про перехід в неоунію о. Олексій прийняв відповідно до доволі непривабливих перспектив своєї подальшої кар'єри у Православній Церкві. Однак сам він відкидав звинувачення в тому, що причиною переходу в унію стало бажання уникнути кари за свою поведінку. У лютому 1926 р. варшавська газета «Polak-Katolik» опублікувала відкритий лист О. Пелипенка, в якому він писав, що змінив визнання тільки через те, що зрозумів, що главою християнського світу є наступник апостола Петра в Римі, але Богу він служить тому ж самому³⁰.

Незадовго до відступлення, імовірно, вже готуючись до цього акту, о. Олексій примудрився роздати в довготривалу оренду велику кількість церковної землі, чим досягнув одразу дві мети: заробив 220 доларів і набув в особах орендарів адептів для розвитку у Цегівській парафії неоунії. Як стверджував священник М. Процюк, загалом землю в О. Пелипенка орендували 46 осіб. «Разом ці 46 фамілій є великими прихильниками, за матеріальними мотивами, віровідступника Пелипенка. Крім цих 46 фамілій, ще стільки знайдеться їх братів, сватів і кумів, співчуваючих їм. Після цього можна уявити, в якому моральному та матеріальному становищі знаходиться тепер Цегівська парафія», – рапортував о. Михайло в консисторію³¹.

Крім вказаних орендарів, уніату не було на кого розраховувати в Цегові, однак і частини цих прихильників перетворилися на ворогів, коли державний земельний комісар оголосив, що дванадцять десятин землі в с. Довгів, роздані Пелипенком, переходять у власність держави й згодом будуть роздані безземельним та малоземельним селянам. Матеріальні претензії тим, хто орендував землю в о. Олексія, пропонувалося пред'являти йому особисто. Це значно погіршило на парафії позиції Пелипенка, який відтоді намагався проводити в Цегові якомога менше часу, щоб не потрапляти на очі обманутих орендарям³².

За таких обставин «перельот» вирішив закріпитися в іншому місці. Зокрема, навесні 1926 р. він агітував за унію мешканців своєї колишньої парафії с. Коритниця, яке також входило до Горохівського повіту. Крім цього, протягом 1927–1928 рр. зафіксовано його приїзди в с. Острів Дубенського повіту, села Заліси, Чевель та Текля-Воля Ковельського повіту, с. Старий Почаїв Кременецького повіту, с. Коростова Здолбунівського повіту, с. Країв Рівненського повіту. В усіх цих селах О. Пелипенко бував або з власної ініціативи, або ж на запрошення поодиноких осіб, які з різних причин конфліктували з місцевим православним священником чи навіть із консисторією. Однак у жодному з названих сіл проповідь о. Олексія не принесла бажаних йому результатів і він далі змушений був шукати нового ґрунту для свого місіонерства.

За вказівкою Луцької курії О. Пелипенко делегувався також і на ті парафії, де вже утворився неоунійний осередок. Так, у 1927 р. він став першим неоунійним священником с. Дубечне Ковельського повіту, а в 1928 р. був посланий у с. Жабче Луцького повіту. В

²⁷ ДАТО. Ф. 148. Оп. 3. Спр. 342. Арк. 161–162.

²⁸ Там само. Арк. 173.

²⁹ Справа про позбавлення священницького сану Пелипенка, Сльозка, Левицького та ін. за віровідступництво. ДАТО. Ф. 148. Оп. 1. Спр. 291. Арк. 1, 20.

³⁰ List otwarty. *Polak-Katolik*. 1926. № 45. S. 2.

³¹ Справа про незаконну віддачу в орендне утримання церковної землі і с. Цегові Горохівського повіту протоіереем Пелипенком. ДАТО. Ф. 148. Оп. 2. Спр. 120. Арк. 11.

³² Там само. Арк. 15.

обох цих селах місцеві мешканці перейшли в неоунію через затяжний конфлікт зі своїм парафіяльним настоятелем і тривале ігнорування консисторією вимог селян замінити їм священика.

Роз'їжджаючи Волиню, о. Олексій називав себе «обласним благочинним», «благочинним над усіма благочинними Волинської губернії»³³ та «волинським деканом»³⁴. При цьому він не соромився роздавати вказівки навіть православному духовенству. Це бачимо, наприклад, із листа О. Пелипенка священику, котрий змінив його у Мерві та Кутрові: «О. Аркадій! Цього числа призначаю: Никифора Горальського псаломщиком у с. Кутрові й Ксенофонта Адамчука псаломщиком у с. Мерві. Якщо Ви постараетесь на цих днях це саме провести через свою консисторію, то даю слово залишити Вашу парафію у спокої. В противному випадку призначу свого священика. Це остаточно»³⁵.

Утім, якби колишній православний протоієрей Пелипенко міг призначити куди завгодно «свого священика», то зробив би це. Однак у Луцького католицького єпископа був гострий брак неоунійного кліру, який допоки складався з кількох таких самих, як і о. Олексій, хоча й менш активніших, «перельотів». Саме це й спонукало єпископа посилати в згадані села Жабче та Дубечне самого благочинного. Як виявилось, це настільки шкодило перспективам розвитку там неоунії, що єпископ визнав за краще перевести в східний обряд одного з латинських ксьондзів, ніж залишати на парафії о. Олексія. Навіть Луцький повітовий староста стверджував, що в с. Жабче багато уніатів повернулося до православ'я, коли О. Пелипенко був там настоятелем неоунійної парафії, бо той поводив себе так, як не личить пастирю³⁶.

Хоча сліди О. Пелипенка простежуються в багатьох місцях Волині, де в др. пол. 1920-х рр. фіксувалися намагання утворити уніатський осередок, він ніде не затримався на тривалий час, що пояснювалося вкрай негативною репутацією, якої набув у воєводстві. За словами православного священика Віталія Сагайдаківського, який доклав багато зусиль для боротьби з неоунією, «при одному згадуванні прізвища Пелипенка селяни по всій Луччині, Горохівщині, Ковельщині, Дубенщині спльовували»³⁷.

Єдиною вдалою унією акцією священика О. Пелипенка так і залишилося відкриття неоунійного осередку в Цегові. Завдяки сприянню воєводської влади та активним клопотанням самого о. Олексія, улітку 1927 р. в цьому селі уніатам було віддано старий храм, який православні, побудувавши новий, не використовували. Це й дало змогу зберегти тут неоунійну парафію, яка залишалася нечисленною й не розвивалася. Сам о. Олексій служив тут далеко не завжди, займаючись роз'їздами по Волині.

У 1928 р. Ковельський православний благочинний свідчив, що О. Пелипенко, котрий тоді перебував в окрузі, ніякого успіху не має й займається п'янством. Як було відомо благочинному, «перельот» із радістю повернувся б у православ'я, але «боїться притягнення до кримінальної відповідальності за свої попередні “подвиги” подібно Сльозку, який після повернення у православ'я потрапив до тюрми»³⁸.

Кримінальне переслідування грозило О. Пелипенку за неодноразові звершення ним вінчань над особами, які не мали права приступати до шлюбу. Найчастіше перепони виникали через відсутність у військовозобов'язаного нареченого необхідного за законом дозволу на шлюб від повітових військкоматів, але іноді йшлося також про неповнолітніх, близьких родичів чи формально не розлучених. Такі вінчання були одним із елементів уніатської пропаганди «перельота», оскільки він підкреслював цим, що може запропонувати людям те, на що не здатні їх православні священики. Займаючись такими вінчаннями, о. Олексій не боявся відповідальності, хоча ще в першій половині 1926 р. був попереджений у Дружкопольському постерунку поліції. Пообіцявши надалі не вінчати військовозобов'язаних без спеціального дозволу, він продовжував робити це³⁹. При цьому, якщо інші «перельоти» звершували такі вінчання майже задарма, намагаючись здобути собі цим прихильників серед православного населення, то О. Пелипенко вирізнявся жадібністю й вимагав від охочих вінчатися дуже великі кошти⁴⁰.

³³ Справа зі звинувачення ксьондза Пелипенка в проведенні агітації серед парафіян Острівської парафії Дубенського повіту за перехід в унію. ДАТО. Ф. 148. Оп. 3. Спр. 51. Арк. 15.

³⁴ ДАТО. Ф. 148. Оп. 1. Спр. 291. Арк. 42.

³⁵ Там само. Арк. 49.

³⁶ Тижневі ситуаційні звіти Рівненського старости. Листування зі старостами про уніатів і православну церкву. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). Ф. 46. Оп. 9. Спр. 983. Арк. 45.

³⁷ Сагайдаківський В. Правди не втопити. Торонто, 1967. С. 51.

³⁸ Справа про проведення агітації ксьондзом Ліснобродським серед парафіян м. Ковеля за перехід в унію. ДАТО. Ф. 148. Оп. 3. Спр. 47. Арк. 16.

³⁹ ДАТО. Ф. 148. Оп. 2. Спр. 120. Арк. 7.

⁴⁰ Федчук О. Незаконні вінчання як елемент неоунійної пропаганди на Волині. *Волинський благовісник*. 2022. № 10. С. 193–206.

У 1929 р. священник О. Пелипенко перестав згадуватися в документах та газетних публікаціях як розповсюджувач неоунії на Волині. З часом таких, як він, на неоунійних парафіях почали замінювати випускники відкритої в м. Дубно семінарії східного обряду. У 1933 р. Апостольський візитатор уніатів Волині єпископ Микола Чарнецький, зустрічаючись із Кременецьким повітовим старостою, заявив: «Східний Костел усунув небажані елементи зі свого кліру – елементи, які наплинули з Православної Церкви – нині Східний Костел має гідних і освічених пастирів»⁴¹.

Усвідомлення шкоди, яку принесли справі неоунії підхоплені Католицьким Костелом аморальні особи, яких позбавилася Православна Церква, прийшло до католиків надто пізно. Значною мірою саме через «перельотів» унійна ідея до кінця 1920-х рр. втратила на Волині підтримку з боку місцевої влади. Ще в травні 1927 р. Горохівський повітовий староста бідкався воеводі, що діяльність подібних до О. Пелипенка осіб може принести Польщі ряд потраєнь, про наслідки яких католицький клір не думає, як не звертає увагу на методи пропаганди і на те, «якого покорою люди, котрі проводять цю пропаганду». Староста просив воеводу звернутися до вищої влади, щоб вона спонукала курію до обмеження підтримки осіб, чия діяльність є шкідливою й дуже небезпечною⁴². У 1929 р. Дубенський повітовий староста зазначав, що «пропаганда унії на теренах, на яких вона не має ідейного підґрунтя, притому де піонерами її є особистості, котрі мають низьку моральність, як О. Пелипенко та деякі інші, є небажаною»⁴³.

Що ж стосується самого о. Олексія, то уникнути тюрми за зловживання при звершенні шлюбу йому таки не вдалося. Покарання за це «перельот» відбув у 1930 р.⁴⁴ Згодом він стверджував, що потраждав через українські ідеї⁴⁵ й залишив Польщу через «боротьбу з польським духовенством і польською владою»⁴⁶. Отримавши від Ватикану посаду викладача східної літератури, церковного уставу та співів у Колегії святого Андрія, о. Олексій переїхав у Мюнхен, а в грудні 1937 р. був призначений для обслуговування українських греко-католиків в Аргентині.

За словами церковного історика Івана Власовського, в Аргентині О. Пелипенко увійшов у тісний контакт із відомим у деяких колах церковним аферистом Миколою Солов'єм, котрий у 1922 р. російськими обновленцями був «рукопокладений» в архієрея й незабаром опинився в Уругваї. Цей самозванець, котрий називав себе «архієпископом всієї Південної Америки», регулярно звертався в різні православні юрисдикції з проханням прийняти його в якості архієрея, аж поки в січні 1952 р. не був прийнятий до складу Української Автокефальної Православної Церкви. Саме М. Соловей особисто приєднав О. Пелипенка до Православ'я, постриг його в чернецтво і звів у сан архімандрита. У листі до І. Власовського митрополит Полікарп (Сікорський) писав: «Правлячий УАПЦ в Південній Америці Архієпископ Миколай ... повідомив мені, що о. Пилипенка він хотів би мати своїм помічником в сані єпископа. До того часу я не знав, що Пилипенко мешкає в Аргентині і про нього ніхто мені не писав. Коли ж тамошні Василіяни підняли гвалт з приводу повороту Пилипенка до православної віри і стали про нього розпускати різні негідні чутки, то Владика Миколай писав мені, як це все виглядає на ділі, і просив мене призначити о. Пилипенка в поміч йому, як Єпископа-Вікарія, бо немочі його одолювають, і він потребує мати помічника єпископа для полагодження церковних справ»⁴⁷.

Будучи з 1932 р. вікарієм Волинської єпархії, митрополит Полікарп навряд чи не знав, якої шкоди О. Пелипенко приніс Православній Церкві, хоча його основні діяння в якості уніата на той час залишилися вже в минулому. Але все ж 14 вересня 1952 р. владика викликав о. Олексія в Париж, де разом із митрополитом Никанором (Абрамовичем) звів його у єпископа – вікарія для М. Солов'я. «Як Олексій Пелипенко з рук покійного Митрополита УАПЦ Полікарпа і Митрополита Никанора став на еміграції єпископом УАПЦ Церкви – не знаю і не розумію. Про це вони знають самі в трьох», – дивувався вже згадуваний о. В. Сагайдаківський⁴⁸.

Примітно, що в біографії новорукопокладеного єпископа, надрукованій у часописі УАПЦ «Рідна Церква», було поміщено неправдиві відомості про те, що в 1912 р. він закінчив Одеську духовну семінарію. Також тут подано сумнівну інформацію про засуд-

⁴¹ Parafie obrządku wschodnio-słowiańskiego – erygowanie, dotowanie, etaty proboszczów, obsada, spory z prawosławnymi. *Archiwum Akt Nowych w Warszawie* (AAN), *Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie* (MWR i OP): 472. k. 177.

⁴² Sprawy budynków cerkiewnych w związku z przejściem ludności na inne wyznania – tytuł własności, legalizacja parafii itp. – ogólne i szczegółowe cz. I, lit. A–K. AAN, MWR i OP: 392. k. 395–396.

⁴³ ДАВО. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 983. Арк. 54.

⁴⁴ Предан суду уніатський благочинний на Волині. *Воскресное Чтение*. 1930. № 22. С. 280.

⁴⁵ Николаев К. Восточный обряд. Париж, 1950. С. 149.

⁴⁶ Нові Єпископи УАПЦ. *Рідна Церква*. 1952. № 2. С. 3.

⁴⁷ Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. Київ: Либідь, 1998. Т. IV. С. 362.

⁴⁸ Сагайдаківський В. *Правди не втопити*. С. 51.

ження О. Пелипенка в 1922 р. радянською владою до смертної кари через відмову видати безбожникам церковні речі. Це, вочевидь, мало б підкреслити сповідництво за віру нового єпископа УАПЦ. Факт його перебування в унії не було приховано, але лаконічно зазначено, що він «переконався в зробленій помилці». У комунікаті митрополичої канцелярії визнали й те, що проти висвяти архімандрита Олексія надходили протести, однак спеціально призначена Собором Єпископів комісія не знайшла канонічних підстав для відхилення постанови про його хіротонію⁴⁹.

Серед української церковної еміграції було багато духовенства, яке добре пам'ятало діяння О. Пелипенка у др. пол. 1920-х рр., тому немає нічого дивного в тому, що зведення його в архієрейський сан призвело до виходу з УАПЦ багатьох її членів в Південній Америці. Зокрема, ця архієрейська хіротонія стала безпосередньою причиною розриву з УАПЦ одного з видних її діячів – архієпископа Ігоря (Губи), котрому в міжвоєнній Польщі, під час ієрейського служіння в Ковелі, довелося бачити гіркі наслідки діяльності «перельотів» серед православного населення.

Опинившись серед вищого православного духовенства УАПЦ, Олексій Пелипенко, як він неодноразово робив у своєму житті раніше, знову знехтував церковною єдністю й пристав до так званої «соборноправної» гілки УАПЦ, а з 1973 по 1977 чи 1983 рр. (відомості про смерть різняться⁵⁰ очолював новий розкол уже в середовищі УАПЦ(с). Так звана «група Пелипенка» діяла в УАПЦ(с) до 1993 р.⁵¹

Висновки. Дослідження біографії Олексія Пелипенка переконує в тому, що він не був ідейним прибічником уніатизму, але пристав до неоунії радше з корисливих міркувань. Водночас, протягом усього життя ця людина перебувала в пошуках свого місця в житті, про що свідчить не тільки духовне конвертитство, але й навчання в різних місцях і за різними спеціальностями, специфічна церковна служба в Галичині та небезпечне служіння в діючій армії тощо. На жаль, цілком приземлені розрахунки переважили духовну складову в не позбавленому певних дарувань священнослужителю. Набувши одіозної слави в релігійному середовищі міжвоєнної Волині, О. Пелипенко, хоча й був одним із перших і, безумовно, найактивніших уніатських місіонерів др. пол. 1920-х рр., не приніс справжньої користі справі розвитку неоунії. Навпаки, своєю поведінкою він лише відвертав від унії тих, хто міг би стати її адептом. З часом помилковість довіри «перельотам» розповсюдження неоунії зрозуміли й у католицькій курії. Події подальшого життя О. Пелипенка, аж до його смерті, тільки підтверджують те, що унія стала лиш ситуативним поворотом у його непростій біографії.

References

- Kovaliv, V.-Y. (2007). Likvidatsiia neounii v Lutskii diie tsezii [Liquidation of neo-union in Lutsk diocese]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Serii: Istorychni nauky – Scientific notes of the National university of «Ostroh academy». Series: Historical sciences, 8*, P. 271–288.
- Kramar, Yu. (1998). Problema neounii na Volyni u mizhvoiennyi period [The problem of neo-union in Volyn in the interwar period]. *Naukovyi visnyk VDU. Istorychni nauky – Scientific bulletin of the WSU. Historical sciences, 1*, P. 68–73.
- Kramar, Yu. (2015). Neouniinyi rukh na Zakhidni Volyni u mizhvoiennu dobu (1921–1939). *Studii i materialy z istorii Volyni. 2013* [The neo-union movement in Western Volyn in the interwar period (1921–1939). Studies and materials on the history of Volyn. 2013]. Kremenets, Ukraine.
- Kucherepa, M. (2010). Neouniia na Volyni. «Da vsi yedyno budut» [Neo-union in Volyn. «Let all be united»]. Lutsk–Volodymyr–Volynskiy, Ukraine.
- Skakun, R. (2007). «Nova uniiia» u Druhii Rechi Pospolytii (1924–1939) [«New union» in the Second Polish Republic (1924–1939)]. *Kovcheh – The ark, 5*, P. 204–247. Lviv, Ukraine.
- Skakun, R. (2018). «Storozh bratovi svoiemu»: ahentura orhaniv bezpeky SRSR u seredovyschchi hreko-katolytskoho dukhovenstva v 1939–1941 rr. [«Watchman to his brother»: the agent of the USSR security agencies in the Greek catholic clergy in 1939–1941]. *Kovcheh – The ark, 8*, P. 72–189. Lviv, Ukraine.
- Stokolos, N. (1999). Neouniia yak eksperyment skhidnoi polityky Vatykanu v Polshchi (1923–1939 rr.) [Neounion as an experiment of the Vatican's eastern policy in Poland (1923–1939)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical journal, 4*, P. 74–89.

Федчук Олександр Миколайович, протоієрей – кандидат історичних наук, проректор із наукової роботи Волинської духовної семінарії (Проспект Свободи, 15, Львів, 79000, Україна).

⁴⁹ Сагайдаківський В. Правди не втопити. С. 51.

⁵⁰ Бочков П. История неканонической православной юрисдикции «Украинская автокефальная православная церковь (соборноправная)» (1947–1985). *Рязанский богословский вестник. 2017. № 1. С. 87.*

⁵¹ Украинская Автокефальная Православная Церковь (соборноправная). *Иерархия литургических церквей*. URL: <http://hierarchy.religare.ru/h-orthod-uaocpyl.html>.

Fedchuk Olexander, archpriest – candidate of historical science, Volyn orthodox theological seminary, scientific division vice-rector (15 Svobody Avenue, Lviv, 79000, Ukraine).
E-mail: ol_fedchuk@ukr.net

PRIEST OLEKSII PELYPENKO AS THE «APOSTLE» OF NEO-UNION IN VOLYN

The purpose of the work is to analyse the biography of the priest Oleksiy Pelypenko, who was one of the organizers of the neo-Union movement in Volyn during the interwar period. The research is designed to find out what role this person played in the development of the neo-Union, as well as to find out the reasons for his moving from Volyn. The research methodology is based on the principles of historicism, objectivity and critical analysis of source material. The use of general scientific (analysis and synthesis, comparison, generalization) and special-historical (problematic-chronological, historical reconstruction, historical-genetic, biographical) methods made possible to investigate archival sources. The scientific novelty of the work lies in the fact that of O. Pelypenko's biography was arranged for the first time. At the same time, the circumstances of his life before his appointment at the end of 1922 to one of the Volyn parishes were clarified, and the biographical data after he left Volyn were refind. Conclusions. Although O. Pelypenko came from a peasant family of the Podilsk province, his education in a number of educational institutions convinces of this person erudition. The diversity of educational institutions, the choice of a church career by a person of peasant origin, the agreement to serve in the difficult conditions of the Uniate environment and at the front, studying at the faculty of economics already after spiritual ordination – all this testifies about O. Pelypenko's long search for his place in life. These searches did not stop even later, when the priest announced his acceptance of the Union, because thirty years later he again returned to Orthodoxy. The analysis of O. Pelypenko's actions makes us to state that they were not guided by a spiritual component, but by material calculations, which prompted the priest to submit to the Catholic bishop and engage in the promotion of neo-Unia. It is precisely because of this O. Pelypenko's Union mission turned out to be unsuccessful, because the people of Volyn did not trust the preaching of a person who glorified himself with immoral behaviour.

Key words: Oleksii Pelypenko, Volyn, neo-Union, Orthodoxy.

Дата подання: 2 липня 2023 р.

Дата затвердження до друку: 10 вересня 2023 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Федчук, М. Священник Олексій Пелипенко як «апостол» неоунії на Волині. *Сіверянський літопис*. 2023. № 4. С. 86–94. DOI: 10.58407/litopis.230407.

Цитування за стандартом APA

Fedchuk, O. (2023). Sviashchennyk Oleksii Pelypenko yak «apostol» neounii na Volyni [Priest Oleksii Pelypenko as the «apostle» of neo-Union in Volyn]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 4, P. 86–94. DOI: 10.58407/litopis.230407.

